

De grabbelton van De Beus of uit de ivoeren toren. Een reactie

ELSBETH LOCHER-SCHOLTEN

God dekoloniseert niet, De Beus evenmin. Maar hij schreef wel een stevig essay over de Nederlandse historiografie van het kolonialisme en de dekolonisatie. Het werd een rijke tekst, waarin veel de revue passeert: de noodzaak van een moreel oordeel wanneer het over dekolonisatie gaat; de secularisatie van de koloniale geschiedschrijving; zedenmeesterschap in vijf recente studies over het Nederlands kolonialisme in Oost en West en een verklaring daarvan. Dan volgt nog een interessante, alomvattende blauwdruk voor een project geschiedschrijving van het kolonialisme, waarbij het inderdaad mooie werk van de socioloog J. A. A. van Doorn als model fungeert — niet slecht voor een amateur-historicus op Indisch terrein, zoals deze zichzelf ooit noemde. Vervolgens springt De Beus naar de geschiedenispolitiek, waaronder hij eigenlijk een herinneringspolitiek, 'memory politics' in de vorm van de publieke omgang met het koloniale verleden, blijkt te verstaan. Het essay eindigt met regels voor de betrokken 'partijen' in dit memory-spel. En passant wordt een aantal (niet alle) Nederlandse historici over het koloniale verleden ingedeeld in moralisten, neutralisten, linkse revisionisten, rechtse revisionisten, en 'from nowhere' (ook heel interessant, want waar vind je de Indonesië-centrische Van Leur in één adem genoemd met de imperialisme-historicus Wesseling¹). De Beus schreef een interessant en veelzijdig stuk vol onverwachte wendingen en verrassende overgangen. Ondanks de op het eerste gezicht duidelijke stellingname schrijft hij echter zo genuanceerd dat de lezer blijft zitten met de vraag welke spiegel deze politicologische 'buitenstaander' de vakspecialisten nu wil voorhouden.

Wel of niet een moreel oordeel?

Is medeweging van het morele in de kwestie van de dekolonisatie volgens De Beus nu wel of niet geoorloofd? Ja, zo lijkt het aanvankelijk. De morele dimensie is — zo erkent hij immers — een belangrijk en onvermijdelijk aspect van het hele proces van dekolonisatie. En bij de verschillende visies op dekolonisatie zoals de geopolitieke, economische, militaire, juridische of psychologische kan het ethisch gezichtspunt '... niet worden gemist'. Het publiek heeft niet alleen een 'intern perspectief', een plaatsing van de ontwikkeling in de normen en waarden van de bestudeerde periode, maar ook een 'extern perspectief' nodig, een beoordeling naar de huidige normen. En dat mag de historicus geven, mits hij of zij (toevallig behoren de vijf besproken auteurs allen tot de manlijke sekse) die maar onderbouwt. Historici moeten beseffen dat zij te werk gaan als rechters, maar zelf niet tot de rechterlijke macht behoren, een waar woord.

De Beus had er nog aan toe kunnen voegen dat het kolonialisme en ethiek al bijna twee eeuwen een mooi, zij het niet spanningsloos huwelijk kennen. Multatuli wist dat al. Rond 1900 werd de morele legitimatie van het koloniale bewind met de 'Ethische politiek' nog explicieter verwoord. Men dacht dat dat goed was. En men dacht dat eens te meer toen er in 1941 weinig meer was om nationaal trots op te zijn; behalve Indië, want 'daar werd wat groots verricht...' zoals een boektitel met nadruk op 'werd' en het open eind van vier puntjes toen proclameerde².

1 Zo ontbreken — om even onvolledig enkele namen te noemen — Henk Schulte Nordholt, Thomas Lindblad, Remco Raben, Elly Touwen-Bouwsma.

2 W. H. van Helsdingen, ed., *Daar werd wat groots verricht.... Nederlandsch-Indië in de XXste eeuw* (Amsterdam, 1941).

Het morele oordeel, besloten in die titel, moet dan ook in de context gelezen worden, als laatste hoop voor een toen gekwetste Nederlandse identiteit. Ook de strijd in de jaren 1945-1949 werd in morele termen gelegitimeerd, zoals weer zo onomstotelijk uit het boek van Van den Doel blijkt. Koloniale verantwoordelijkheid was overigens niet alleen een door God gegeven roepingsbesef maar kon ook neutraler door de geschiedenis zijn voortgebracht, zoals minister van koloniën Jonkman in 1946 beweerde³. En de geschiedenis dekoloniseerde wel, zoals we weten. Nog afgezien van de morele gevolgen van de Tweede Wereldoorlog, de huidige publieke morele preoccupatie met dit deel van het Nederlands verleden is maar half te begrijpen zonder besef van de morele traditie van het Nederlands kolonialisme zelf. De koloniale overheid en haar representanten hebben altijd de behoefte gehad zich moreel te legitimeren.

Maar is die morele preoccupatie nu volgens De Beus terecht of niet? Nee dus; hij waarschuwt voor een 'al te ver doorgeschoten moralisme'. Moralisme hoort niet tot de stiel van de historicus. Geschiedtheoretici als Ankersmit en Lorenz verwerpen het; zij bevinden zich (in het essay) in het goede gezelschap van nestor-historicus Van Deursen en Van Doorn. Dat in het 'onverwoestbaar domineesland' het goed-fout denken sinds de secularisatie niet is verzwakt maar juist versterkt, zoals De Beus stelt in twee zeer compacte alinea's — voor studenten en andere niet-ingewijden zonder verdere annotatie waarschijnlijk niet te begrijpen — vindt hij een veeg teken. De vijf genoemde historici hebben zich daaraan ook niet kunnen onttrekken. Hen wordt dan ook zedenmeesterschap of ook de positie van rechter (dus toch) verweten.

Vijf moderne dominees?

Dat roept meteen de volgende vraag op. Zijn de vijf genoemde auteurs nu boegbeelden van zedenmeesterschap? Mijn blik en mijn fantasie schieten blijkbaar te kort; ik lees dat niet in hun werk. In de internationale historiografie en in 'colonial' en 'postcolonial studies' uit de VS of Derde Wereldlanden, komt kritiek op het kolonialisme veel explicieter naar voren en dat zonder domineestradiatie. Misschien wreekt zich hier het nationale karakter van De Beus' historiografische analyse. Fasseur en Van den Doel hebben hun oordeel maar zijn betrekkelijk mild.

De ironie van Fasseur bijvoorbeeld en de goed onderbouwde stellingname van Van den Doel — in wiens boek overigens niet de nieuwe benaming voor de Politionele Acties centraal staat, maar historische analyse van de fatale doorwerking van het behoudende beleid uit het Interbellum in de na-oorlogse periode — zijn geen voorbeeld van zedenmeesterschap à la Lou de Jong, die graag links maar liever rechts gele en rode kaarten uitdeelde. Alle genoemde werken dienen gelezen te worden als 'impliciete of expliciete debatten' van wetenschappelijke en maatschappelijke aard. Welke wetenschapper kan daar tegen zijn? Zijn deze auteurs daarom zedenmeesters?

Alle vijf geven hun antwoord op de vragen van het 'extern perspectief' waar het brede publiek niet alleen om vraagt maar ook recht op heeft. Je hoeft maar één lezing te geven over de jaren veertig van de vorige eeuw om geconfronteerd te worden met de vraag: 'Waarom hebben we de dekolonisatie in de jaren na 1945 niet beter kunnen begrijpen dan we toen kortzichtig deden?' En dan gaat het niet om linkse studenten van rond de twintig — en evenmin om een gezelschap van oud-Indisch ambtenaren of veteranen —, maar bijvoorbeeld om een groep heren van tussen de zeventig en de tachtig jaar, die de dekolonisatie en de jaren daarna in

3 H. W. van den Doel, *Afscheid van Indië. De val van het Nederlands imperium in Azië* (Amsterdam, 2000)341.

(bijna-) toposities redelijk bewust hebben beleefd en daar nu met verbazing over eigen kortzichtigheid op terugkijken.

De maatschappelijke vraag naar het oordeel van de historicus dient beantwoord te worden, zonder in het andere uiterste, de waan van de dag, te vervallen. Niet voor niets vraagt NWO naar de maatschappelijke relevantie van voorgesteld onderzoek. Dat heeft niet met zedenmeesterschap te maken maar met de verantwoordelijkheid van de wetenschapper/historicus, zijn benadering van en antwoorden op maatschappelijke vragen. Geschiedschrijving wordt nu eenmaal geproduceerd in de huidige cultuur ten behoeve van die cultuur, zoals Huizinga het in wat andere termen formuleerde. Objectiviteit is de mooiste deugd die een wetenschapper kan en moet nastreven maar kennisproductie is altijd gesitueerd. Die open deur hoeft niet meer te worden ingetrapt.

Emoties

Bij die hedendaagse cultuur hoort het morele oordeel, de 'humanitaire gevoeligheid' zoals De Beus erkent. Bij die cultuur hoort ook de emotie, emotie rond slachtofferschap maar dat niet alleen. Men hoeft geen fan van de grootste emotie-fabriek in onze samenleving, de tv, te zijn om met dat besepte leven. Emoties zijn overigens niet alleen maar verderfelijk, ze zijn onmisbaar, ook voor de historicus. Men raakt nu eenmaal eerder betrokken bij gebeurtenissen in heden en verleden wanneer die emotioneel raken. Dat bewijst niet alleen de betrokkenheid bij het koloniale verleden in Nederland, maar ook die in Frankrijk en België: of het nu gaat om de Belgische betrokkenheid bij de moord op Lumumba of de bekentenis door generaal Aussaresses van Franse martelingen tijdens de Algerijnse vrijheidsstrijd (waar overigens Franse intellectuelen al in de jaren vijftig van wisten⁴, via de emotie wordt het verleden in eerste instantie bekend of weer opnieuw bij volgende generaties bekend. Aan de historicus de taak om het daar niet bij te laten maar aan door emoties opgeworpen interesse voor dat verleden invulling en inhoud te geven.

Van alle morele oordelen en gevoelens lijkt schaamte over het koloniale verleden me overigens niet de slechtste. Het is bij Nederlanders de top-tien-emotie, als het om de Nederlandse geschiedenis gaat⁵. Schaamte ontstaat immers wanneer men beseft eigen waarden niet te kunnen hooghouden of te realiseren. Schaamte bewijst het bestaan van de gewetensfunctie en daar zal ook de grootste rationalist — historicus of anderszins — geen bezwaar tegen hebben⁶. Schaamte lijkt als emotie in onze geïndividualiseerde samenleving ook — beter dan schuld — aan te sluiten bij een weten van daden die men niet zelf heeft begaan maar waar men wel door de geschiedenis collectief bij betrokken is. En als die emotie prikkelt tot het kennismaken van de geschiedenis mogen we als historici niet klagen.

Met emoties rond ons vak leren we echter als wetenschappers in het algemeen en als historici in het bijzonder niet om te gaan. Misschien is het even belangrijk om bij studenten daarvoor aandacht te vragen als voor filosofie en politieke ethiek, zoals De Beus bepleit. We worden overigens ook niet getraind in het produceren van klinkende one-liners op tv, waarin we onze boodschap (zo we die al hebben) kunnen overbrengen op een breed publiek. De scholing van

4 R. Maran, *Torture. The role of ideology in the French Algerian war* (New York, 1989).

5 Zoals een snel onderzoek van het *Historisch Nieuwsblad* in 2000 leerde. *Historisch Nieuwsblad*, juli 2000, 12-19.

6 P. van Tongeren, 'Schaamte en vergeving. Naar aanleiding van Bernhard Schlink, *Der Vorleser*', in: P. van Tongeren, ed., *Is vergeving mogelijk. Over de mogelijkheid en moeilijkheid van vergeving, vooral in verband met oorlogsmisdaden* (Leende, 2000) 109-125.

de historicus is een andere: de nuance, de context, het begrip. En daarin ligt waarschijnlijk de belangrijkste reden voor het gebrek aan invloed 'van al die duizenden goedgeschreven bladzijden' op de samenleving, en de diepere oorzaak van 'zinloze exhibitie van zinvolle eruditie' door historici, die De Beus constateert.

Het poldermodel van de wetenschapper

Het poldermodel eist overigens intellectueel zijn slachtoffers. Want hoe anders dan als een poging tot harmonie en consensus kan men de spelregels die De Beus tot slot opwerpt voor de geschiedenispolitiek interpreteren? Zijn doel is immers om van 'burgeroorlog' over de dekolonisatie tot 'duurzame vrede' te komen. Hij geeft interessante suggesties die aansluiten bij moderne mediatietechnieken in conflicten tussen twee mensen, maar die nauwelijks toepasselijk zijn voor collectieven. Want wie zijn de partijen, die De Beus rond het verleden aan de tafel wenst te zien? Politici, ministers, historici, belangengroepen, breder publiek? Hij definieert ze niet. Prachtig klinkt het: leren leven met een 'bepaald wetenschappelijk tekort'. Maar is het niet de taak van de wetenschappelijke nieuwsgierigheid om, met besef van eigen ontoereikendheid en de altijd beperkte middelen, steeds weer opnieuw juist dat wetenschappelijk tekort aan de kaak te stellen en steeds weer opnieuw de reconstructie van het verleden te beproeven, wetend dat we dat verleden alleen maar zo goed mogelijk kunnen benaderen? En ten aanzien van zijn terechte wens voor keuze tussen financiering van oud of nieuw leed: zijn alle (onduidelijke) partijen daarvoor verantwoordelijk, of alleen de door de democratie daartoe aangewezen instanties als regering, parlement en politieke partijen? De regels zijn mooi gezegd en mooi moreel bedacht, bijna domineesachtig.

Het is echter meer in aansluiting bij het karakter van geschiedenis om te hopen en te verwachten, dat uit de emoties, de morele verontwaardiging en de verschillende belangen rond het koloniale verleden, uit die politiek-maatschappelijke en wetenschappelijke *choc des opinions*, een grotere kennis en dieper inzicht in dat onderdeel van de Nederlandse geschiedenis ontstaat. We zien dat ook gebeuren. Emoties hebben Nederlandse historici al heel wat extra werk bezorgd, in de jaren zeventig bijvoorbeeld in de zaak-Aantjes en de zaak-Menten, meer recent in het onderzoek naar Srebrenica, vader Zorregieta, de joodse materiële verliezen in de Tweede Wereldoorlog, de Indische tegoeden, de opvang en terugkeer van oorlogsgetroffenen. Het haalt de historicus uit zijn universitair isolement en plaats hem midden in het maatschappelijk debat⁷.

Door de emotie komt ook de koloniale geschiedenis uit haar ivoren toren van ver-en-vreemd exotisme — wat zij ook voor niet-koloniale historici vaak nog is —, en wordt zij gewoon deel van de Nederlandse geschiedenis. Daarbij gaat het niet om het creëren van een lotsgemeenschap tussen Nederlanders en vroegere gekoloniseerden, zoals De Beus meent. Noch 'om een positieve eenheid te smeden tussen Nederland, de nog levende Indische remigranten, de herinnering aan Nederlands-Indië als een soort vaderland, en de Surinamers en de Antillianen hier en ginder'⁸ (9). Het gaat — veel bescheidener — om het doen kennen van zowel de onderwerpen van nationale trots (Gouden Eeuw) als van nationale schaamte (kolonialisme). Als het laatste beter gekend wordt, kan er wellicht ook een einde komen aan het psychologiserend woord-

7 Dat dit als een keerzijde een bijna positivistisch geloof in 'de feiten' lijkt te hebben, behoort tot de nadelen van deze benadering, waar De Beus in zijn opmerking over historici als 'bijna-rechters' ook naar verwijst.

8 Die vorm van 'identity politics' zou ook het meta-doel van de vijf genoemde historici zijn; het antwoord op die bewering laat ik aan hen.

gebruik over 'onverwerkt verleden' en 'koloniaal trauma', dat De Beus — met vele anderen — hanteert. Overigens is dat psychologiserend taalgebruik onderdeel van diezelfde cultuur, waar ook de emotionele omgang met het verleden bij hoort. Daarom is het even onvruchtbaar om tegen dat woordgebruik te ageren als tegen bepaalde morele oordelen. Wetenschappers dienen echter te beseffen, dat de wetenschappelijke waarde van die begrippen gering is en dat deze hoogstens als metafoor kunnen dienen. Heeft Nederland zijn Gouden Eeuw wel verwerkt? Of de Eerste Wereldoorlog? En hoe zit het, afgezien van de nieuwe religie rond de Tweede, met de periode 1940-1945? Individuen kunnen getraumatiseerd raken, samenlevingen doen dat pas wanneer een groot aantal getraumatiseerde burgers die samenlevingen bepalen. Voor de meeste mensen is het verleden er om gekend te worden. Zolang dat niet gebeurt, kunnen de emoties hoog oplopen. Daar is niets mis mee, noch met een geschiedenispolitiek, die daar een gevolg van is. Als geschiedenis van de publieke herinnering verdient ook die de aandacht — en niet de bemiddelende regulering — van wetenschappers.

JOOP DE JONG

Jos de Beus is iemand die met een mitrailleur op een zwerm eenden schiet en er ondanks alle geweld maar een paar raakt. Wat te doen met een auteur met wie je het voor een deel eens bent, terwijl je zijn argumentatie onhelder vindt, hij verschrikkelijk generaliseert en door een zwaar vertekende inzoommethode een hele discipline op de vuilnisbelt zet?

Allereerst de keuze van het thema. Moraliseren van het verleden en historisering van de moraal, het door Van Doorn in het kielzog van menige kritische journalist en historicus zo fraai verwoorde vraagstuk¹, behelst een brede problematiek. De Beus verengt het echter (fraai slot of niet) tot de 'dekolonisatie'. Verwarring troef. In feite bedoelt hij, zo blijkt uit alles, het koloniaal verleden in brede zin, inclusief de periode van de slavernij. Van Doorn schetst een wereld van publieke, vooral via de media gevoerde debatten; De Beus heeft het alleen en uitsluitend over de rol van historici. Dan is er het punt van selectie. De Beus hangt de door hem geconstateerde fouten en feilen van de koloniale geschiedschrijving op aan de producten van een vijftal historici: Fasseur, Van den Doel, De Jong, Emmer en Oostindie. Gerenommeerd, dat wel. Maar representatief voor een gehele tak van wetenschap? Tot slot is er de argumentatie. Het artikel staat of valt met het door De Beus gemaakte onderscheid tussen 'makkelijk en goedkoop moralisme' en 'getoetst en genuanceerd moralisme'. Wat hij bedoelt, is echter volstrekt niet helder. Wel de uitkomst en die is uiterst schizofreen. Enerzijds prijst hij 'de vijf' vanwege hun 'onbevangen onderzoek en kritiek op conventionele veronderstellingen'. Zij hebben zich weten te 'ontworstelen aan domineesland'. Anderzijds blijken zij er toch maar weer een eind op los te moraliseren! Zij bevallen van tegenmythes, zijn zedenmeesters ook als zij de tegenmythes attaqueeren (het is ook nooit goed!) en vervallen toch weer in uitgesproken ethische exercities!

In de schaduw van Shoah. Moraliseren, politisering en selectie

Dat er sprake is van een breder thema is in alle rangen en standen duidelijk. Wij beoordelen de geschiedenis van de twintigste eeuw op het moment in hoge mate in de slagschaduw van de Shoah. De vraag hoe om te gaan met een problematisch verleden is binnen en buiten Nederland één van de grote thema's van deze tijd. De preoccupatie met onderwerpen als de Tweede Wereldoorlog en het koloniaal verleden neemt eerder toe dan af. De litanie van ontdekkingen van telkens nieuwe schanddaden, de hausse in spijtbetuigingen, de monumenten, erepenningen en schadevergoedingen illustreren het in alle rangen en standen².

De Beus attaqueert met name moraliserende historici. Maar het zijn vooral de media die onder schot moeten worden genomen. Deze hebben, aldus ook de journalist-politicoloog Kapuscinsky, de afgelopen decennia een gedaanteverwisseling ondergaan. 'Vroeger werd de journalistiek

1 J. A. A. van Doorn, *Belast verleden. Over de historisering van de publieke moraal* ('s-Gravenhage (NWO), 2000).

2 B. Blokker, 'Het bruikbare verleden', *NRC Handelsblad*, 6-5-2000; B. Bommeljé, 'Oprecht of opportuun', *NRC Handelsblad*, 4-3-2000. Zie ook T. G. Ash, *NRC Handelsblad*, 24-10-1998 over de verwerking van het 'belast verleden' in Duitsland, Midden- en Oost-Europa, Zuid-Afrika, Argentinië en Chili. P. Novick, *The holocaust and collective memory. The American experience* (New York, 2000).